PROF. DR.
BİLGE ÖZTAN'A
ARMAĞAN

ANKARA - 2008

CamScanner ile tarandı

TURHAN KİTABEVİ YAYINLARI

Turhan Kitabevi
Yüksel Cad No 8/32
06650 Kızılay - ANKARA
Tel: (0312) 418 82 59 - Faks: (0312) 418 75 91
e-mail: bilgi@turhankitabevi.com.tr
web : www.turhankitabevi.com.tr

Mart, 2008

ISBN: 978-9944-265-53-9

Baskı: Turhan Kitabevi
Ofset Matbaacılık Tesisleri
Tel: (0312) 341 18 13

Kitap Düzeni: Sibel Işık
Kapak Tasarım: Ezgi Öz

Bu yapıtla ilgili olarak Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndan doğan her türlü haklar Turhan Kitabevi'ne aittir. Yayın tamamen veya kısmen izinsiz olarak herhangi bir şekilde çoğaltılamaz.

Bu kitaptaki makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Bu kitabı yayına hazırlamış olan yayın kurulu, makalelerde ileri sürülen görüşlerden dolayı sorumluluk kabul etmez.

CamScanner ile tarandı

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Cengiz KOÇHİSARLIOĞLU

Prof. Dr. Süha TANRIVER

Prof. Dr. Fügen SARGIN

Doç. Dr. Erkan KÜÇÜKGÜNGÖR

Doç. Dr. Zarife ŞENOCAK

Doç. Dr. Mehmet DEMİR

Ankara, 2008

CamScanner ile tarandı

İÇİNDEKİLER

► **ÖNSÖZ** xi

► **PROF. DR. BİLGE ÖZTAN'IN HAYAT HİKÂYESİ** xix

► **Prof. Dr. Bilge ÖZTAN'ın Yayınları, Bilimsel Faaliyetleri ile Diğer Etkinliklerinin Listesi** xxi

► **Prof. Dr. Yadigâr İZMİRLİ**
Prof. Dr. Bilge Öztan Hocam'la Kıbrıs Günleri xxxiii

ÖZEL HUKUK

1- **Yrd. Doç. Dr. Burak ADIGÜZEL**
Türk Ticaret Kanunu Tasarısında Taşıyanın Gecikmeden Doğan Sorumluluğu 3

2- **Doç. Dr. Recep AKCAN**
Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Tasarısı İle İlgili Bazı Düşünceler 39

3- **Prof. Dr. Şahin AKINCI**
Özel Öğrenci Yurdu İle Yapılan Sözleşmenin Öğrenci Tarafından Süresinden Önce Feshi ve Verilen Senedin İptali 53

4- **Doç. Dr. Hüseyin ALTAŞ**
İstisna Sözleşmesinde İş Sahibinin Yaklaşık Ücretin Aşırı Aşılması Nedeniyle Sözleşmeden Dönme Hakkı (Bk. Mad. 366 ve 367) 71

5- **Prof. Dr. Tuğrul ANSAY**
Türk Hukukunda Evlâtlık İlişkisinin Kurulması ve Bunun Sınır Ötesine Yansıması 85

6- **Jur. Dr. Ömer ARBEK**
Lizenzvertrag über Sortenschutz im Türkischenrecht 103

7- **Yrd. Doç. Dr. İbrahim AŞIK - Dr. K. Haluk ERUYGUR**
İflâs Davasında Muhafaza Tedbirleri 109

CamScanner ile tarandı

67- **Doç. Dr. Muharrem ÖZEN**
Aile Hukukundan Kaynaklanan Yükümlülüklerin İhlâli Suçları 1363

68- **Mustafa ÖZEN**
Türk Ceza Kanunu'na Göre İşkence Suçu 1373

69- **Prof. Dr. Doğan SOYASLAN**
Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar 1387

70- **Prof. Dr. Cumhur ŞAHİN**
Kolluğun İfade Alması Konusunda Ortaya Çıkan Sorunlar 1413

71- **Dr. Silvia TELLENBACH**
Straftaten gegen Die Ehre im neuen türkischen Strafgesetzbuch, Betrachtungen und rechtsvergleichende Anmerkungen 1421

72- **Dr. Yılmaz YURTSEVEN**
Osmanlı Kul Sistemi ve Veziriazam 1439

CamScanner ile tarandı

OSMANLI KUL SİSTEMİ VE VEZİRİAZAM

Dr. Yılmaz YURTSEVEN*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde siyasi iktidarın merkezî otoriteyi güçlendirmek ve asker-sivil bürokrasinin eleman ihtiyacını karşılamak için gerçekleştirdiği önemli bir uygulama, devşirme kul sistemidir. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerde padişahın, başka bir deyişle Osmanlı siyasi iktidarının "vekil-i mutlak"ı olan veziriazamın devşirme kullardan seçildiği göz önüne alınırsa, sistemin önemi daha da belirgin bir hale gelecektir. Bu kısa çalışmada, Osmanlı Devleti'nin sistemli, programlı ve uzun vadeli bir bürokratik ve askeri yapılanma şekli olan kul sistemi uygulaması ile söz konusu uygulamayla doğrudan bağlantılı olan veziriazamlık makamı incelenmeye çalışılmıştır. İncelemenin hareket noktasını ise kul sistemi uygulamasının meşruluğu meselesi oluşturmaktadır.

I. GENEL OLARAK

Kuruluşundan XVII. yüzyılın ortalarına kadar süregelen dönem içerisinde, Osmanlı Devleti, hem şekil açısından hem de siyasi iktidarın kurumlaşması bakımından çok köklü bir değişim geçirmiştir. Kendine has özellikleriyle dönemin ilk bölümü olarak değerlendirebileceğimiz 1300-1453 yılları arasında sosyo-politik seçkinler olarak kabul edilebilecek gruplar, uç beyleri, Türkmen beyliklerinin liderleri ve hanedanlarıydı. Bu elit, Osmanlı hükümdarını "eşitler arasında birinci" (primus inter pares) saymaktaydılar. Padişahınkinden ayrı hane halkları, askerleri ve yandaşlarıyla Osmanlı'nın hizmetine giren bu seçkinlerin, Osmanlıların peşinden gitmesinin nedeni, bu bağlılığın kendilerine daha fazla kudret ve zenginlik kazandırmasıydı. Padişah, bu hemen hemen eşit kişilere komuta etmekten çok, onlarla istişare ederdi. Ancak erken dönemde "gaza ve cihad" anlayışıyla, Türkmen aşiret geleneklerinin birleştirdiği elite karşı, farklı ve güçlü bir eğilim de ortaya çıkmıştır. Padişahın üstünlüğünü öne çıkaran bu kişilerin bazıları, bir bakıma mevkii ve statülerini borçlu oldukları hükümdarın "kulları" idi. Diğerleri

---

* Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

CamScanner ile tarandı

ise İslam geleneğine bağlı din ve hukuk bilginlerinden, başka bir ifadeyle "ulema"dan oluşmaktaydı[1].

Devletin erken dönemlerinde bile ulema, devlet kademelerinde en üst mevkilerde bulunan ve muazzam güç ve yetki sahibi bu kimselerin aslında padişahın "basit birer kölesi" oldukları iddiasındaydı. Mülkiyet hakkına sahip olup miras alabildiklerine, kendi rızalarıyla evlenebildiklerine ve serbestçe dolaşabildiklerine göre bunlar, Batılı anlamda köle değillerdi. Ancak, "padişahın kulu" olmak, sahip oldukları güç ve yetkiye rağmen, sıradan Osmanlı tebaasının sahip olduğu kanun himayesinden mahrum olmaları gerçeğini değiştirmiyordu. Bununla birlikte, padişahın çevresindeki Türkmen elite rağmen "mutlak bir hükümdar" olduğunu ileri süren de onlardı. İstanbul'un fethine kadar bu bir çeşit "soylu seçkinler" ile kul bürokrat mücadelesi devam etmiştir. Fakat 1453'de II. Mehmed'in İstanbul'u almasıyla kazandığı yüksek prestij, kendi iktidarını bir bakıma sınırlayan "soylu elit"in, yani köklü Türkmen ailelerinin devlet içindeki gücünü kırmasında etkili olmuştur. "Konstantıniye"nin fethi ile birlikte mutlak iktidar anlayışını yürürlüğe koymaya başlayan Fatih, genellikle devşirme kullarından seçtiği adamları göreve getirmiştir[2]. Bu görevlerin en büyüğü ise kuşkusuz "iktidarın mutlak vekili olmak" anlamına gelen veziriazamlıktır.

Osmanlı devlet yönetimindeki devşirme kullar, teorik olarak varlık sebeplerini tamamen padişaha borçlu ve onun denetimi altında bulunan kişilerdi. Siyasi iktidarın kendilerine tanıdığı güç ve imtiyaza rağmen, sistemin iyi işlediği klasik dönemde, devşirme kulların padişahın karşısında baskın, güçlü bir bürokratik elite dönüşebildiklerini söyleyebilmek kanaatimizce güçtür. Bunun yanında, fetihle birlikte Osmanlı siyasi iktidarının yapısal kimliğinin kapsamlı bir değişim geçirdiğini; padişahın, egemenliğin mutlak ve sınırsız sahibi olma konumunu ele geçirdiğini belirtmek gerekir. Klasik döneme damgasını vuran bu gelişmenin en büyük göstergesi ise bürokratik ve askeri elitin büyük bir bölümünün hayat ve ölüm kararının padişahın iki dudağı arasında olmasıdır.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE KUL SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

Klasik dönem Osmanlı yönetim yapısının önemli kurumlarından biri devşirme sistemi ve buna bağlı olarak yönetici sınıfın oluşturulduğu kul

---

1 **Quataert, David,** Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922 (çev. Ayşe Berktay), İstanbul 2003, s. 65.

2 **Quataert,** s. 66.

CamScanner ile tarandı

sistemidir. Bu sistemin kökleri Sultan I. Bayezid'e kadar varmakla birlikte, asıl kurumlaşması II. Mehmed (Fatih) döneminde gerçekleşmiştir. II. Mehmed, Osmanlı Devleti'ni merkezi otoritenin güçlü olduğu bir imparatorluğa dönüştürmek için bir dizi uygulamayı kurumlaştırmıştır.

Bir "dinî sınırların ötesine uzanma sistemi" olarak değerlendirilebilecek devşirme sistemi, Osmanlılardan önce Musevi ve Hıristiyan gelenekle-rinde de görülmüştür. Batı Avrupa'da Hıristiyanlık geç Roma döneminde yerini sağlamlaştırırken, Hıristiyanların kendilerinden olanları köleleştirmeleri kabul edilemez hale gelmiştir. Dolayısıyla Slavlar Hıristiyanlığı kabul edince, Batı Avrupa köle bulabilmek için Afrika ve Karadeniz'e yönelmek zorunda kalmıştır. Benzer şekilde; dindaşlarından faiz almama prensibi yüzünden Yahudi tüccarlar, Yahudi olmayanlara borç para vermeyi tercih ediyorlardı. Osmanlılar da tıpkı köleci Hıristiyanlar ve tüccar Yahudiler gibi, eğitilmiş asker ve idarecileri kendi dini cemaatlerinin dışına uzanarak edinme yolunu seçmişlerdir[3].

Klâsik dönem Osmanlı idaresine damgasını vuran kul sisteminin temelinde devşirme sistemi yatmaktadır. Orhan Bey döneminde Osmanlıların Avrupa'ya geçmeleriyle birlikte orduda artan asker ihtiyacının bir kısmı savaşlarda elde edilen savaş esirlerinden karşılanmaya başlanmıştır. Bu uygulamanın esası, savaş esirlerinden devletin hakkı olan beşte birlik kısmı ordu hizmetine almaktır. Bu amaçla, I. Murad döneminde "Acemi Oğlanlar Ocağı" adı verilen askeri kurum ihdas edilerek, başlangıçta savaş esirlerinden "pençikoğlanlar" bu ocağa alınırken, daha sonra zimmî tebaadan devşirme yoluyla toplanan çocuklar da alınmaya başlamıştır. Devşirme yoluyla birden fazla erkek çocukları olan Hıristiyan[4] ailelerin 8 ilâ 18 yaş arası çocuklarının sağlıklı ve kuvvetli görünenleri ocağa alınırdı. Toplanan Hıristiyan çocuklar, önce Anadolu'daki ailelerin yanlarına yerleştirilerek Müslüman-Türk kültür ve terbiyesi ile yetiştirilmişlerdir. Bunların yetenekli olan-

---

3 **Quataert,** s. 64.

4 Devşirme kapsamına sadece Hıristiyan çocukların alınmış olması dikkat çekici bir konudur. Osmanlı tebaasının dinî yapısına bakıldığında, Hıristiyan nüfusun diğer gayrimüslim nüfusa (örneğin Musevîler) oranla oldukça fazla olduğu (Rumlar, Slav kökenliler, Lehler, Macarlar, Arnavutlar, Ermeniler, Hıristiyan Araplar, vd.) ortadadır. Kanaatimizce Hıristiyan nüfusun fazla oluşu, uygulamanın bu yönde gelişmesine yol açmış olabilir. Yerasimos ise Devşirme sisteminin sadece Hıristiyanlara yönelik olarak uygulanıp, Musevilerin uygulama dışı bırakılmasının, Yahudilerin ticari alanda daha çok faaliyet göstermeleriyle ilgili olabileceğini belirtmektedir. **Yerasımos, Stefanos,** Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 1-Bizanstan Tanzimata (çev. Babür Kuzucu), İstanbul 1986, s. 295-296.

CamScanner ile tarandı

ları Saray'da Enderun mektebine alınmışlar, diğerleri Acemioğlanlar ocağında askeri eğitim aldıktan sonra Yeniçeri Ocağına geçmişlerdir[5].

Kul sistemi, II. Mehmed ile birlikte yeni bir anlam kazanarak Osmanlı yönetim yapısındaki etkisini artırmıştır. Merkezi otoritenin güçlenmesi için kardeş katlini kurumlaştırıp, devlet yönetiminde kural haline getiren Fatih, bu amacını gerçekleştirme yolunda devşirme kul sistemini etkin bir şekilde kullanmıştır. Bunun en bariz göstergesi, bizzat kendi Teşkilat Kanunnamesi'nde "vekil-i mutlak"[6] olarak kabul ettiği veziriazamları kullar arasından seçmiş olmasıdır[7]. Siyasi otoritesini sağlamlaştırmak ve egemenliğin bölünmezliğini sürekli kılmak için bu yolu tercih eden Fatih'e kadar veziriazamlar ve önemli devlet görevlileri, güçlü ve soylu Müslüman-Türk aileler

---

5 **İnalcık, Halil,** Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) (çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.s. 84-85; **Gökbilgin, Tayyip,** Osmanlı Müesseseleri, Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul 1977, s. 54 vd.; **Halaçoğlu, Yusuf,** "Osmanlı Devlet Teşkilatı", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. 12, İstanbul 1989; s. 338; **Akyılmaz, Gül,** Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi (Yayınlanmamış Profesörlük Çalışması), Konya 2000, s. 74 vd.;Yerasimos, s. 295; Itzkowıtz, Norman, Ottoman Empire and Islamic Tradition, Chicago 1980,s. 49; **Cin, Halil/Akyılmaz, Gül,** Türk Hukuk Tarihi, Konya 2003, s. 118. II. Bayezid'in Devşirme Kanunnamesi'nde birden fazla oğlu olan Hıristiyanın bir oğlunun devşirme sistemine tabi olduğu belirtilmektedir: *"Kanunname ki yeniçeri oğlanın cem' eylemek içün Nişan-ı Hümâyûn verilür. Kefere-i reayanın, ne kadar oğlanı varsa, babaları ile cem edüp, yanıma getirdüp ve bizzat nazar edüp, görüp, kangı kafirin ki müteaddid oğulları ola, içinden bir yararın ki, sinde ondört onbeş yaşında nihayet onyedi onsekiz yaşında ola., yeniçerilik için yazub alub, zabt ve hıfz eyleye. Amma müteaddid oğlu olmıyanın oğlın almaya ve müteaddidin birin aldıktan sonra bakisin babasına göndere, ziyade hayf ve taarruz eylemeye."* **Akgündüz, Ahmet,** Sultan II Bayezid'in Umumi Kanunnamesi, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri c. 2, İstanbul 1990, s. 124. Barkan, devşirme usulünün sebepleri arasında fetihçi ırkın azlığını da göstererek, fetih ve gaza ile uğraşan ırkın tükenme ihtimalini sistemin gerekçelerinden biri olarak ileri sürmektedir. **Barkan, Ömer Lütfi,** "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku", İÜHFM , c. VI, İstanbul 1940, s. 157-158.

6 *"Bilgil ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânın başı vezir-i a'zamdır. Cümlenin ulusudur. Cümle umûrun vekil-i mutlak'ıdır. ..."*, Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi, m. 1., **Akgündüz, Ahmet,** Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri c. 1, İstanbul 1990, s. 318.

7 Fatih'in Çandarlı ailesini işbaşından uzaklaştırmasından XVI. Yüzyılın sonlarına kadar, Karamanî Mehmed Paşa, Çandarlızade İbrahim Paşa, Piri Mehmed Paşa ve Manisalı Mehmed Paşa dışındaki 34 veziriazam devşirme kökenlidir. **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,** Osmanlı Tarihi, c. II, Ankara 1994, s. 11; **Lord Kınross,** The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire, New York 1977, s. 147; **Akyılmaz,** s. 76.

CamScanner ile tarandı

arasından seçilmekteydi. Devletin kuruluş aşamasından beri yönetimde söz sahibi olan bu köklü aileler, hem padişahın yetkilerini sınırlayan bir kontrol mekanizması görevini yerine getirmişler, hem de hanedan ailesi içerisinde tahtın varisini belirlemede büyük rol oynamışlardır. Öyle ki, ûlemadan gelme bir Türk devlet adamı olan Çandarlı Halil Paşa, veziriazamlığı döneminde II. Mehmed'i tahttan indirebilecek kadar güçlüydü[8]. II. Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra kazanmış olduğu büyük prestijin etkisiyle, mutlak iktidarının ve sınırsız egemenliğinin önündeki bu pürüzü ortadan kaldırmak için Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmiştir[9]. Çandarlı'nın katli, veziriazamlık ile ulema arasındaki ilişki açısından önemli bir gelişmeyi de ifade etmektedir. Neredeyse devletin kuruluşundan itibaren büyük ölçüde ulemanın elinde bulunan veziriazamlık makamı, bundan böyle padişahın kullarına, yani devşirme-kul bürokrasisine geçmiştir[10].

İstanbul'un fethi, sahihliği konusunda bir takım şüpheler taşıyan bir hadis[11] nedeniyle sonunda Osmanlılar'ı "gaza"nın gerçek liderleri haline getirmiştir. II. Mehmed'in kuvvetli noktaları, temsil ettiği makamın dini karakterinden öte, kumanda ettiği ordunun becerisi ve fetihle birlikte "imparatorluk"a dönüşmüş devletin etkin bir şekilde işleyen teşkilatlanmalarıdır. Ancak Osmanlı siyasi iktidarına, başka bir deyişle Osmanlı hanedanına içeriden gelebilecek tehditler de vardır. Bunların en önemlisi, Osmanlı ailesine rakip olabilecek potansiyele sahip, geleneksel olarak devlet işlerinde önemli söz sahibi olmuş, soylu Türk aileleridir. II. Mehmed dönemine kadar, bu ailelerin belki en güçlüsü Çandarlılar olmuştur[12].

---

8 **Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal,** Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1996, s. 174; **Cin/Akyılmaz,** s. 119; **Akyılmaz,** s. 76.

9 **İnalcık, Halil,** Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara 1987, s. 132-136; **Akyılmaz,** s. 76.

10 **Dursun, Davut,** Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İstanbul 1989, s. 248. "Fatih döneminde bu yöntem öylesine benimsendi ki, bu hükümdar ulemadan olan ünlü hocası Molla Gürani'yi yüksek bir yöneticilik makamına atamak istediğinde şu cevabı almıştı: *"Bu tür makamlar padişahımın kullarına aittir"*. Böylece ulemadan olan Molla Gürani'nin kendini kul saymadığını belirtmesi de ilginçtir.", **Üçok/Mumcu/Bozkurt,** s. 174.

11 *"Konstantınıyye elbette fetholunacaktır. Onun emîri ne güzel emîrdir. Bu ordu ne güzel ordudur"*, Hadisi Celaleddin es-Suyuti'nin naklettiği belirtilmektedir. **Pazarbaşı, Erdoğan,** "Osmanlı Dönemi Kur'an Tefsirlerinde Türklerle İlgili Değerlendirmeler", EÜSBED, sy. 11, Kayseri 2001, s. 127. (113-140)

12 **Yosmaoğlu, İpek,** "Kanun, Yasallık ve Meşruiyet: Osmanlı'da Meşruiyet Meselesi Hakkında Bir Deneme", AÜSBFD, c. 51, No. 1-4, Ankara 1996, s. 550-551.

CamScanner ile tarandı

Daha önce de belirtildiği gibi kul kökenli memurların Osmanlı devlet teşkilatında söz sahibi olmaya başlamaları, devletin erken dönemlerine kadar gitmektedir. Ancak Çandarlı ailesi, II. Mehmed'in müdahalesine kadar, bu süreç içerisinde ağırlığını koruyabilmiş nadir birkaç Türk aileden biriydi[13]. Osmanlı sarayına birçok vezir veren Çandarlı ailesi, bu özellikleri ile Osmanlı hanedanının yanında önemli bir güç odağını ifade etmekteydiler. Bu, doğal olarak iktidarının mutlaklığına inanmış bir hükümdar olan II. Mehmed için, kabul edilemez bir durumdu. Genç Sultan, Bizans'ı tarihe gömen görkemli zaferiyle, artık lalalarının öğütlerine ihtiyaç duyan tecrübesiz bir şehzade değil, gerçek bir hükümdar olduğunu ispat ederek çıkmış ve bu durumun böyle süremeyeceğini göstermiştir. Bu yüzden, fetihten sonra ilk icraat olarak, siyasi otoritesinin önünü önemli ölçüde tıkadığını düşündüğü Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırmıştır. Çandarlı'nın katli, Fatih'in çevresinde devşirme kul kökenli; yani sadece Sultan'a bağlı ve ona karşı sorumlu olacak, hatta Sultan'ın kendisi dışında bir varlık nedenleri bulunmayacak bir yönetici sınıf oluşturma çabasının yansıması olarak yorumlanmıştır. Gerçekten de Fatih, bir kişi dışında tüm vezirlerini devşirme kullardan seçmiştir[14]. Burada ilginç bir nokta göze çarpmaktadır. Çandarlı'nın katledilmesinden sonra veziriazamlık makamı bir yıl boş kalmış[15], Fatih'in hükümdarlığı boyunca hiçbir vezir, makamının veya hayatının geleceğinden emin olamamıştır[16]. Nitekim, Fatih'e vezirlik yapmış olan Zağanos ve Mahmud Paşaların üzücü sonları bu gerçeğin önemli delilleri olmuştur[17].

Yukarıdaki bilgiler, Çandarlı'nın idam edilmesinin nedenlerini ve önemini ortaya koymaktadır. Ancak iki hususu burada belirtmek yerinde olacaktır. Birincisi, Çandarlı'nın katli ile Osmanlı'da yönetici sınıf mensubu Türk ailelerinin ağırlığına önemli bir darbe indirilmiş olmakla birlikte, bu gelenek bütünüyle ortadan kaldırılamamıştır. Nitekim, Çandarlı ailesinin bir başka üyesi, II. Bayezid döneminde vezirlik makamına kadar yükselmiştir[18]. İkincisi, Fatih'in mutlak ve bölünmez iktidar anlayışının bir sonucu olarak

---

13 **Babinger, Franz,** Mehmed the Conqueror and His Time (çev. R. Mannheim, ed. W. c. Hickman), Princeton 1978, s. 71.

14 **İnalcık, Halil,** "Osmanlı Hukukuna Giriş – Örfî-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", Siyasi İlimler ve Hukuk, c. XIII, no: 2, Ankara1958, s. 327.

15 **Babinger,** s. 114. Bu makamın bir yıl boş kalmasının nedeni konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Çandarlı'nın idamından sonra yaşanan gelişmelerin bu konuda etkili olduğu düşünülebilir.

16 **Yosmaoğlu,** s. 511.

17 **Babinger,** s. 116, 328.

18 **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,** "Çandarlı", İA, c. III, s. 357.

CamScanner ile tarandı

kendisini devletle eşitleme arzusu kadar etkili olmuş kişisel hesaplaşmaların olabileceğidir. Bu konuda, II. Mehmed'in, kendisi ava çıktığı bir sırada acele ile babası II. Murad'ı tekrar tahta geçiren Çandarlı'ya gizli bir kin beslediği ihtimali üzerinde durulabilir[19]. Ayrıca göz önünde tutulması gereken bir nokta da Mehmed'in babasının gözünde öteden beri ölen kardeşi kadar "sevgili" bir şehzade olamayışıdır. Kaldı ki Fatih, Osmanlı tahtına oturmasını da diğer şehzade Ali'nin, bir kaza sonucunda babasını derin acılara boğarak vefatına borçludur[20]. Bu da babasına bu kadar yakın olan Çandarlı'nın neden Fatih'in olumlu duygularına mazhar olamadığını açıklığa kavuşturmaktadır. Bütün bunlar dikkate alındığında, Çandarlı'nın katledilmesi olayının egemenlik kavramında bir dönüm noktası olmasından çok, Fatih döneminde Osmanlı padişahının otoritesinin gücüne işaret eden, sembolik bir önem taşıdığından söz edilebilir[21].

Devşirme kul sistemi, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan kökenli erkek tebaasına müthiş bir toplumsal hareketlilik sağlamış, köylü çocuklarının devletin en yüksek askeri ve idari makamlarına yükselmesini mümkün kılmıştır. Sistem, devletin kendisine tâbî kalabalık Hıristiyan nüfusun insan gücü kaynaklarından yararlanmasını sağlayan önemli bir araç olmuştur[22]. Padişahın kulu olan devşirme kökenli devlet adamlarına, bir yandan böylesine büyük yetkiler devredilirken, öte yandan can ve mal güvenlikleri iktidarın mutlak sahibi olan padişahın iki dudağı arasında kalmıştır. Çünkü devşirme kullar padişahın köleleri olarak kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla padişah, herhangi bir direnme ya da engelle karşılaşmaksızın kullarını görevden alabilmiş, tüm malvarlıklarına el koyabilmiş ve yargılamadan hayatlarına dahi son verebilmiştir[23].

Kul sistemi padişahın gücünü ve iktidarını olağanüstü artırıcı bir etki yaratmıştır. Özellikle Çandarlı'nın katli bu gerçeği daha çok gözler önüne sermiştir. Çünkü Fatih, Çandarlı Halil Paşa'nın katlini ancak İstanbul'u fet-

---

19 **Babinger,** s. 45.

20 II. Murad vasiyetinde oğlu Ali'nin türbesine defnedilmeyi ve başka hiçbir aile üyesinin de buraya gömülmemesini belirtmiştir. **Babinger,** s. 45.

21 **Yosmaoğlu,** s. 511-512.

22 **Quataert,** s. 64.

23 **Mumcu, Ahmet,** Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1985, s. 62 vd.; **Akyılmaz, Gül,** "Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi", SÜHFD, c. 7, sy. 1-2, Konya 1999, s. 96.

CamScanner ile tarandı

hettikten sonra gerçekleştirebilmiş, buna rağmen çok büyük tepkilerle karşılaşmıştır[24].

Kul kökenli devlet adamları, İslam hukuku çerçevesinde bir çeşit köle olarak kabul edilmelerine karşılık, esasında İslam hukukundaki kölelerden çok farklıdırlar. Devşirme kullar hak ve fiil ehliyetine sahiptir. Üstelik sahip oldukları statünün aksine Osmanlı tebaası üzerinde geniş haklarla donatılmışlardır. Ancak imtiyazlarının genişliği karşısında statülerine bağlı olarak veziriazam dahil tümü, padişahın kölesidir. Bu nedenle, yargılanmadan infaz ve mallarının müsaderesi gibi müeyyidelerle her zaman yüz yüze kalmışlardır[25]. Kul statüsünde olmak iktidara, yüksek makam ve zenginliğe kulların kendi bağımsız kimlikleriyle değil, devlete ve padişaha sıkı sıkıya bağlılıklarıyla ulaşabilmelerini ifade etmektedir[26].

Kanunî devrinden itibaren ilmiye sınıfı dışarıda kalmak üzere bürokrasi içerisinde Türk-devşirme ayrımı ortadan kalkmıştır. Kulluk sistemi devşirme olmayan yönetici sınıf üyelerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bundan sonra ulema hariç olmak üzere kamu görevlileri padişahın kulu sayıldıklarından onun iradesi karşısında mallarının ve canlarının güvenliği kalmamıştır[27]. Padişah gerekli gördüğü hallerde yönetici sınıf üyeleri hakkında re'sen soruşturma yaparak, siyaseten katl cezası verebilmiş, bazen de bu kararını fetva ile desteklettirmiştir. Kimi zaman da yönetici sınıf üyeleri Divân-ı Hümâyûn veya İkindi Dîvânı'nda yargılanıp siyaseten katl veya başka bir ceza ile cezalandırılmışlardır[28].

---

24 Fatih Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'yı öldürmek için güçlü sebepler bulmak zorunda kalmıştır. Paşa'nın İstanbul'un fethedilmesini istemediği ve Bizans'tan rüşvet aldığı yolunda söylentiler yayılmıştır. Ancak buna rağmen ölümü büyük üzüntü uyandırınca kamuoyuna taviz vermek için Çandarlı'nın düşmanlarını yönetimden uzaklaştırmış ve Osmanlı tarihinde devlet adamları için ilk kez görülen bir uygulamayla, Paşa'nın müsadere edilen malvarlığını mirasçılarına iade etmiştir. **Mumcu,** Siyaseten Katl, s. 65; **Uzunçarşılı,** Osmanlı Tarihi, c. I, s. 559.

25 **Cin/Akyılmaz,** s. 120; **Cin, Halil/Akyılmaz, Gül,** Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Konya 1995, s. 182-183. Örneğin, kul statüsünde bulunan vezir Mustafa Paşa'nın vezirlik rütbesi alınarak, kalebentlik cezası verilmiş, malvarlığı ve eşyası müsadere edilmiştir. BOA, CTD, No. 4869, t. L 1190/1475, naklen, **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 120, dipnot 143.

26 **Findley, Carter V.,** Ottoman Civil Officaldom: A Social History, Princeton 1989, s. 42.

27 **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 121.

28 **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,** Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 13.

CamScanner ile tarandı

Uygulamanın bu yönde gelişmesi görüntü itibariyle Türk kökenli yönetici sınıf üyelerinin aleyhine bir durum sergilemektedir. Bunun yanında, başlangıçta sadece gayrimüslim (uygulamada Hıristiyan) tebaadan kul devşirilmesi esasına bağlı olan sistemin, kökeni ne olursa olsun, ilmiye dışındaki tüm memurlara uygulanması, yönetici sınıfın görevlerini kötüye kullanmalarını engellemek maksadı taşıyan bir değişiklik olarak görülebilir. Bu düşünceden hareketle, reayanın yönetici sınıfın suiistimallerine karşı korunması için ilmiye hariç tüm memurların padişahın kulu olarak kabul edilmesi, siyasi iktidarın kendi memurları üzerindeki denetimini güçlendirmesi konusunda kanaatimizce önemli bir politik davranış olarak değerlendirilebilir. XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle rüşvet gibi bir takım keyfi uygulamaların artmaya başladığı[29] bilinmektedir. Dolayısıyla siyasi iktidarın böyle bir politika ve sistem değişikliğine gitmesinde bu tür yozlaşma belirtilerinin de etkili olduğu ihtimal dahilindedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda yapılacak bir meşruluk analizinde ilk olarak, söz konusu politikayla yönetilenlerin yönetici sınıfa karşı bizzat iktidar tarafından korunmaya çalışılması akla gelecektir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde bürokratik yapının önemli ölçüde kul sistemine dayanması bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Kullar sadece padişaha karşı sorumlu oldukları için "kamu hizmeti" kavramı Osmanlı Devleti'nde yeterince gelişememiştir[30].

III. KUL SİSTEMİNİN HUKUKÎ NİTELİĞİ VE MEŞRULUĞU

Devşirme usulünün ortaya çıkmasından önce uygulanan savaş esirlerinden yararlanma usulü, İslam hukukuna aykırı bir uygulama değildir. Ancak tebaadan devşirme kul sisteminin İslam hukukuna uygun olup olmadığı meselesi, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Osmanlı hukuk sistemi dini temeller üzerine kurulu bir yapı arzettiğinden, siyasi iktidarın yapacağı tüm uygulamaların İslam hukukuna uygunluk göstermesi, ilke olarak doğru bir ifadedir. İslam hukukuna göre, devlet kendi gayrimüslim tebaasını din değiştirmeye zorlayamaz[31]. Dolayı-

---

29 Bu konuda geniş bilgi için bkz. **Mumcu, Ahmet,** Osmanlı Devletinde Rüşvet, Ankara 1969.

30 **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 121.

31 **Aydın, Mehmet Akif,** "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İstanbul 1996, s. 231; **Ercan, Yavuz,** Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Ankara 2001, s. 1 vd.

CamScanner ile tarandı

sıyla kul sistemini Şer'î hukuk ile açıklayabilmek mümkün görünmemektedir. Bu uygulama geçmişte başka devletlerde de gözlendiği gibi siyasi iktidarın kendi koyduğu hukuk ile ortaya konmuş bir uygulama olabilir. Osmanlı devşirme kul sisteminin de ancak padişahın Örfî hukuku ile ortaya koyduğu bir uygulama olduğu fikri ileri sürülebilir. Fakat, Osmanlı Devleti'nde örfî hukuk, padişahın sınırlı yasama yetkisine dayalı olarak ve sadece Şer'î sınırlar içinde gelişebileceği için bu konu tartışmalı bir duruma düşmektedir. Bu bilgiler ışığında, kul sisteminin İslam hukukuna aykırı olduğuna dair görüşler ileri sürülmektedir. Eleştirilerin başında, İslam devletinin koruyuculuğunu kabul ederek zimmet anlaşması yapmış olan gayrimüslimlerin (zimmîler) can, mal ve din güvenlikleri devletin teminatı altındayken, devşirme usulüyle hür doğmuş çocukları bir çeşit köle haline getirmenin İslam hukuku ilkeleriyle bağdaşmadığı görüşü gelmektedir[32]. Öte yandan padişah karşısında onun kölesi olmak sıfatıyla can ve mal güvenliğinden mahrum bırakılan bir grup insana hür tebaa üzerinde cezalandırmaya kadar varabilen geniş yetkiler verilmesi büyük bir tezat oluşturmaktadır. Ayrıca İslam hukukunda efendinin kölesini hiçbir şekilde öldürebilme yetkisi yokken, padişahın kulları üzerinde siyaseten katl cezası verebilme yetkisinin bulunması uygulamanın bir diğer ilginç yanıdır[33].

Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan çocukları devşirmesi, sistem içerisinde devşirme kulların sayısından çok, sistemin bizzat uygulanma şekliyle dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi, devşirme sistemi, Osmanlı Devleti'ndeki uygulamasıyla benzeri olmayan bir yapılanmaydı. İkincisi, insan sevgisini ve ana babanın kendi çocuklarını kendi kültür ve dinlerine göre yetiştirebilme hakkını elinden alıyordu. Üçüncü olarak sistem, devletin en yetkili ve üst kademe memurlarını yaratıyordu. Bu açıdan Hıristiyan tebaadan devşirme kullar, savaş esirlerinden devşirilenlerle karşılaştırıldığında, ormandan toplanan yabani meyvelerin yanında bahçeden koparılmış aşılı meyveler gibi kalıyorlardı[34]. Dolayısıyla Osmanlı siyasi

---

32 **Wittek, Paul,** "Devşirme ve Şeriat" (çev. Mehmet Öz), Türkiye Günlüğü, sy. 58, Ankara 1999, s. 41 vd.; **Bozkurt, Gülnihal,** İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik (yayımlanmamış doktora Tezi), Ankara 1980, s. 96; **Fendoğlu, Hasan Tahsin,** Devlet, Diplomasi ve İnsanın Özgürlük Mücadelesi, İstanbul 1999, s. 172; **Üçok/Mumcu/Bozkurt,** s. 175; **Itzkowitz,** s. 49; **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 122.

33 **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 122; **Üçok/Mumcu/Bozkurt,** s. 175-176.

34 **Lybyer, Albert Howe,** Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi (çev. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 2000, s. 58.

CamScanner ile tarandı

iktidarı için tebaadan devşirme, kültürel ve sosyal açılardan çok daha "ekonomik" bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Dönemin siyasi ve sosyal şartları dikkate alındığında, sistemin ne öl-çüde gerekli olduğu tartışması ayrı bir konudur. Kanaatimizce, hareket nok-tasını merkezi otoritenin güçlenmesi ve egemenliğin bölünmezliği ilkeleri-nin oluşturduğu kul sistemi, sadece devletin ihtiyacı olan bir kısım askeri-sivil bürokratı yetiştirme hareketi olarak değerlendirilmemelidir. İslam hu-kukunun gayrimüslimlerle ilgili hükümleri açıktır. Osmanlı hukukunun esa-sını da İslam hukuku oluşturmaktadır. Devşirme için toplanan Hıristiyan çocukların İslâmî terbiye ile yetiştirilmesi bir bakıma, rıza olmaksızın din değiştirme tanımına uymaktadır. Bu nedenle devşirme sisteminin, uzun va-dede bir "toplumsal devşirme" hareketi olduğunu ileri sürmek, fazla iddialı bir yaklaşım olarak görülmemelidir. Çünkü uygulanma şekliyle bu sistem bir İslamlaştırma hareketi görüntüsü sergilemektedir. Dolayısıyla toplumsal devşirmenin içeriğini görüntü itibariyle İslamlaştırma oluşturmaktadır. Os-manlı Devleti tarihinde, sistemin uygulanmaya başlanmasından çöküşüne kadar devşirmelerin sayısı[35] dikkate alındığında konunun önemi ortaya çıka-caktır. Devşirme kul sistemi, İslam hukukunun "dinde zorlamanın olmama-sı" ilkesiyle çelişkili görünmektedir. Öte yandan üstü kapalı bir İslamlaştır-ma görüntüsüyle de devletin İslam dinini yayma amacı belirmektedir. Bu-nunla birlikte, Osmanlı sultanlarının bir amacının da İslam dinini yaymak olduğu göz ardı edilmemelidir. Kaldı ki I. Selim (Yavuz) ile birlikte Osman-lı sultanları İslam halifesi unvanını da taşımaya başlamışlardır.

Bu konuda Quataert'in yorumu ilgi çekicidir. Yazar, İslam hukukuna göre devletin kendi Hıristiyan tebaasının dinini değiştirip müslüman olmaya zorlayamayacağını, ancak Osmanlı Devleti'nin dini değil, "iktidarını gerekli her türlü araçla sürdürmek ve yaymak" şeklinde ifade edilebilecek siyasi endişeleri ön planda tuttuğunu ileri sürmektedir[36]. Dolayısıyla, bir takım siyasi ve sosyal gerekçeler yanında "hikmet-i hükûmet" unsurunun ağır bas-tığı bir anlayışla devşirme sisteminin meşru bir devlet kurumu olarak korun-duğu söylenebilir. Fakat yöneten-yönetilen ilişkisi açısından bakıldığında, kul sistemini meşru bir uygulama olarak kabul edebilmek pek mümkün gö-rünmemektedir. Çünkü sistemin temeli rıza esasına dayanmamaktadır. Ço-cuklarının devlet emrine alınması konusunda Hıristiyan ailelerin rızasına

---

35 1527 yılında sadece taşra teşkilâtı içerisindeki devşirme kulların sayısı 24.146 kişi-dir. **İnalcık**, Osmanlı İmparatorluğu, s. 87. Bu konuda ayrıca bkz. **Barkan, Ömer Lütfi,** "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sür-günler" İÜİFM, c. XI, sy. 1-4, İstanbul 1949, s. 524-569.

36 **Quataert,** s. 64.

CamScanner ile tarandı

başvurulmamıştır. Siyasi meşruluk açısından siyasi iktidarın, otoritesini topluma uygularken kullanacağı dil ve tavır, kullandığı siyasi söylem ve ortaya koyduğu toplumsal hedefler ile yarattığı sosyo-politik atmosfer, yönetilenler tarafından benimsenip onaylandığı müddetçe, bir meşrûluk sorunu gündeme gelmeyecektir. Oysa devşirme kul sistemi ile ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaaya yönelik tavrı rıza esasına dayanmadığı için meşruluk sorunu oluşturacak bir görüntü sergilemektedir.

Ancak meseleye bir başka açıdan da bakılabilir. Bilindiği gibi, Osmanlı tebaasının önemli bir bölümü gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Osmanlı hukuk sisteminin İslam hukuku zeminine oturduğu dikkate alınırsa, bir gayrimüslimin kamu görevine alınması mümkün görünmemektedir. Her ne kadar, "zimmîler" hür Osmanlı vatandaşları olsalar da askere alınmamışlardır. Bunun gibi diğer kamu görevleri de gayrimüslimlere kapalıdır[37]. Devşirme kul sistemi ile tebaanın bu kısmını sistem içine alma siyaseti izlendiği şeklinde bir yargıya varabilmek kanaatimizce mümkün görünmektedir. Çünkü nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan gayrimüslimlerin potansiyel yeteneklerini sistem dışına itmek çok mantıklı bir politika izlenimi sunmamaktadır. Ayrıca Osmanlı siyasi iktidarı sadece Müslümanların değil, gayrimüslim tebaanın da siyasi iktidarıdır. Dolayısıyla siyasi iktidar ve meşruluk bağlamında gayrimüslim tebaa çocuklarının İslamlaştırılarak devlet hizmetine alınması sistemli bir "değerlendirme" hareketi olarak da düşünülebilir.

Sistem, hukukî açıdan rıza esasına dayanmıyor görünse de uygulama açısından sisteme dahil olan gayrimüslimler, tebaanın geneline göre daha iyi ekonomik ve sosyal şartlarda yaşamışlardır. Hepsi devletin en iyi eğitim kurumlarında eğitim görmüşler, -teorik olarak padişahın köleleri olmakla birlikte- statüleriyle toplumun en üst sınıflarında yer almışlardır. Ayrıca devşirme sisteminin böyle bir gelecek vaat ediyor olması, çoğu zaman gayrimüslim ailelerin çocuklarını isteyerek sisteme dahil etmeye çalışmaları sonucunu doğurmuştur. Uygulama bu zeminde işlediği sürece de bir meşruiyet tartışmasının yaşanmamış olabileceği kanaatine varılabilir.

IV. SİYASÎ İKTİDARIN ZİRVESİNDEKİ KUL: VEZİRİAZAM

Kuşkusuz, Osmanlı Devleti'nde veziriazamlık makamında bulunanların hepsi devşirme kullardan olmamıştır. Ancak kul sistemi ile ilgili olarak yukarıda yapılan açıklamalar, söz konusu sistemle veziriazamlık makamı

---

[37] Gayrimüslimlerin kamu görevine alınabilmeleri, Tanzimat sonrasında olabilmiştir.

CamScanner ile tarandı

arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu nedenle, veziriazamlık makamını böyle bir başlık altında incelemek, "kul sistemi"nin çekiciliğinden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı siyasî iktidarında padişahtan sonra en yetkili makam, padişahın bizzat "vekil-i mutlak"ı olmak sıfatını üzerinde taşıyan veziriazamlık idi. Okandan'ın da belirttiği gibi veziriazam, "padişahın cismânî hususlarla ilgili görevlerinin yapılması ve bu yapılmayı mümkün kılacak yetkilerin kullanılması hususunda hükümdarın mutlak vekaletini haiz bulunmakta idi"[38]. Osmanlılar da bütün diğer İslam devletlerinde olduğu gibi vezirlik kurumunu hemen benimsemişlerdir. Osmanlı tarihinde ilk vezir olan Alaeddin Paşa'nın ikinci hükümdar Orhan Bey döneminde atandığı bilinmektedir. Erken dönemde vezir sayısı bir tane iken, zamanla bazı devlet adamlarına da vezirlik payesinin verilmeye başlanmasıyla, bunların içerisinde en kıdemli olanı, "ulu vezir" ya da "veziriazam" olarak anılmaya başlanmıştır. Veziriazamlık makamını güçlendiren ise I. Murad'ın veziriazamı Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'dır. İlmiye sınıfından bir kadı olarak devlet hizmetine giren Hayrettin Paşa, Rumeli'deki fetihlerin öncülüğünü yapmış ve özellikle askeri teşkilatlanmanın kurucusu olmuştur. Hayrettin Paşa'ya kadar vezirler sivil idarî işlerle uğraşırlar, ordu üzerinde yetkileri bulunmazdı. Çandarlı'nın üstün kişiliği ve askeri teşkilatlanma konusundaki başarıları bir süre sonra "Beylerbeyilik" makamına da sahip olmasını sağlamıştır. Böylece söz konusu veziriazamla başlayarak Osmanlı veziriazamları bütün devlet teşkilatının, padişahtan sonraki en yetkili başı konumuna gelmişlerdir[39].

Fatih döneminden itibaren veziriazamlar artık padişahın "vekil-i mutlak"ı olma sıfatını kazanmışlar ve bu durum Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi'nde belirtilmiştir: *"Bilgil ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânın başı vezîr-i a'zamdır. Cümlenin ulusudur. Cümle ümûrun vekil-i mutlakıdır. Ve malımın vekili defterdarımdır. Vezîr-i a'zam cümleye nâzırdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîr-i a'zam cümleden mukaddemdir"*[40]. Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde de veziriazamların görev ve yetkileri açık şekilde ifade edilmiştir. Kanunname'ye göre veziriazam, padişahın mutlak vekili olarak din, devlet ve saltanata dair her türlü işi görmeye yetkilidir. Cezaların infazı, adaletin yerine getirilmesi ve bunun için gerekirse dava dinleme, haksızlıkları önleme, ülkenin idari yapısını düzenleme, timar, zeamet ve ulufelerin belirlenmesi, devlet görevlilerinin atama ve azil işlem-

---

38 **Okandan, Recai Galip,** Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, İstanbul 1948, s. 31.

39 **Üçok/Mumcu/Bozkurt,** s. 190.

40 Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi, m. 1, **Akgündüz,** Kanunnameler, c. 1, s. 318.

CamScanner ile tarandı

leri gibi bütün Şer'î ve Örfî meselelerin halli ve yönetimi için veziriazam padişahın mutlak vekilidir. Osmanlı tebaası üzerindeki sözü ve yazısı, padişahın iradesi ve fermanı gibidir[41]. Görülüyor ki çoğu zaman devşirme kökenli bir kul olarak veziriazam, donatılmış olduğu siyasi, idari ve dini yetkilerle Osmanlı siyasî iktidarının önemli bir öğesidir.

Osmanlı siyasî iktidarının en önemli sembollerinden birisi de "mühr-ü hümâyûn"dur. Padişahın mührü olan mühr-ü hümâyûn, veziriazamın mutlak vekaletinin de bir göstergesiydi. Mührün geri alınması görevden azil anlamı taşımaktaydı. Veziriazamın bizzat koynunda taşıdığı[42] mühr-ü hümâyûn ile telhis kesesi, maliye ve hazine defterhaneleri mühürlenirdi[43].

Osmanlı veziriazamı padişahın neredeyse tüm yetkilerinin vekili olmak sıfatıyla, devlet yönetimi ile ilgili olarak her türlü düzenlemeyi padişah adına yapma hakkına sahipti. İhtiyaç duyulan durumlarda kanunname çıkarılması için hükümdar katında gerekli teşebbüslerde bulunurdu. Devletin özellikle imparatorluğa geçiş sürecinde çıkarılan kanunnamelerde veziriazamların çabaları büyüktür. Dolayısıyla tüm klasik dönem Osmanlı bürokrasisinin başı olarak veziriazamın, devlet teşkilatının şekillenmesine olan katkısı gözardı edilemez[44].

Veziriazamın en önemli görevlerinden birisi devletin en üst yürütme kurulu ve padişahın divanı olan Dîvân-ı Hümâyûn'a başkanlık etmekti. Fatih döneminden itibaren Dîvan çoğu zaman veziriazamın başkanlığında toplanmış, özellikle Kanuni devri ile birlikte Dîvan'a başkanlık etme yetkisi tamamen veziriazama geçmiştir. Bununla birlikte bizzat kendisinin kurabildiği

---

41 Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi (TAPK), Milli Tetebbular Mecmuası, c. I/III, 1331, s. 496-497. Veziriazamın yetkileri konusunda II. Ahmed'in veziriazamı Bozoklu Mustafa Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyûn, önemli bilgiler vermektedir: *"umûr-ı devlet-i aliyye senin rey ve tedbirine havale olunmuştur; azli iktiza edeni azil, nasba layık olanı nasbedüp bâdehû rikâb-ı hümâyûnuma arzeyle"*. **Uzunçarşılı**, Merkez Teşkilâtı, s. 116.

42 Veziriazamın mühr-ü hümâyûnu koynunda taşıması kanaatimizce klasik devlet geleneğinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Mührün taşımış olduğu ağırlık dikkate alınırsa, iktidarın bu sembolik simgesine gösterilen özen ona kutsal bir emanet gözüyle bakılmasını sağlamıştır. Kaldı ki, padişah tarafından iadesinin istenmesi azil anlamına geldiğine göre mühr-ü hümâyûn, çok özel bir iktidar sembolü olmalıdır.

43 **Bülbül, Zekeriya,** Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Ankara 2000, s. 81; **Halaçoğlu, Yusuf,** XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 1996, s. 13; **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 135; **Üçok/Mumcu/Bozkurt,** s. 191.

44 **Uzunçarşılı,** Merkez Teşkilâtı, c. 1, s. 113.

CamScanner ile tarandı

çalışma dîvanları olan İkindi Dîvanı, Cuma Dîvanı ve Çarşamba Dîvanı'na başkanlık etme yetkisi veziriazama aittir. Bu dîvanlardan özellikle İkindi Dîvanı çok önemlidir.

İkindi Dîvanı'nın önemi toplama yetkisinin sadece veziriazama ait olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta bu bir yetkiden öte hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, veziriazamın başkanlık ettiği başta Dîvân-ı Hümâyûn olmak üzere diğer dîvanlar olan Çarşamba ve Cuma dîvanlarını veziriazamın vekili olan "Sadaret Kaymakamı" toplayabilirken, İkindi Dîvanı'nı toplama "hakkı" sadece veziriazama ait olmuştur. Hatta gerekli görürse veziriazam bu dîvanı seferde dahi toplamıştır[45]. İkindi Dîvanı'nın Osmanlı siyasi iktidarı içerisinde önemli bir yere sahip olmasının bir başka nedeni, veziriazamın kendi dîvanında sahip olduğu hareket yetkisiyle ilgilidir. Veziriazamın padişahın mutlak vekili olarak Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarındaki yetkileri padişahın iradesiyle sınırlı olmuştur. Hükümdar, Dîvan toplantılarını denetleyip, dilediği anda kesme hakkına sahiptir. Buna karşılık veziriazam, kendi dîvanında daha hürdür, padişahın gölgesi üzerinde olmadığı için hareket serbestisi vardır. Bunun doğal sonucu olarak, üyeleri etkileyebilme ve kendi görüşü doğrultusunda kararlar çıkarma ihtimali daha fazladır[46].

İkindi Dîvanı'nda, Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşülmesine gerek olmayan, ikinci derecede devlet meseleleri ele alınır ve Dîvân-ı Hümâyûn'da olduğu gibi Şer'î ve Örfî davalar dinlenir, çözüme bağlanırdı. Tebaa, şikâyetlerini ister Padişah'ın dîvanına isterse veziriazamın dîvanına iletebilirdi. İki dîvanın fonksiyonları arasındaki bu benzerlik ve yetki bakımından görüşülecek konular hakkında kesin kriterlerin bulunmaması gibi bir takım olgular, zamanla İkindi Dîvanı'nın önemini artırmıştır. Çünkü yetki açısından hangi konunun Dîvân-ı Hümâyûn'da hangisinin veziriazamın dîvanında görüşüleceğine dair esaslar belirsizdir. Bunların takdiri veziriazama bırakılmıştır. Böylece, Padişahın dîvanı ile veziriazamın dîvanı arasındaki yetki belirsizliği ve veziriazamların kendi dîvanlarında kendilerini daha rahat hissetmeleri, uygulamanın İkindi Dîvanı lehine işlemesine yol açmış, Dîvân-ı Hümâyûn'un önemi azalıp, bozulma sürecine girmiştir[47].

---

45 **Hammer, Joseph V.,** Osmanlı Tarihi (çev. Mehmet Ata, günümüz Türkçesiyle özetleyen: Abdülkadir Karahan) c. I, İstanbul 1997, c. II, s. 83; **Gibb, H.A.R./Bowen, Harold,** Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East, vol. I, London 1969, s. 107-113; **Mumcu, Ahmet,** Dîvân-ı Hümâyûn, Ankara 1986, s. 145; **Uzunçarşılı,** Merkez Teşkilâtı, s. 137.

46 **Akyılmaz, Gül,** Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilâtı, Konya 2000, s. 52.

47 **Akyılmaz,** Diplomasi, s. 52; **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 136.

CamScanner ile tarandı

Veziriazamların Osmanlı siyasi iktidarı içerisinde güçlü bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Bizzat padişahın mutlak vekili olmaları, yetki ve konumları hakkında ipuçları vermektedir. Ancak kanaatimizce, veziriazamın Osmanlı siyasi iktidarı içindeki gücü, özellikle Dîvân-ı Hümâyûn'un bozulma sürecine girmesiyle artmıştır. Çünkü, veziriazam mutlak vekil olmakla birlikte, padişahın dîvanına başkanlık ederken, padişahın iradesini daima üzerinde hissetmiştir. Buna karşılık İkindi Dîvanı veziriazamın Osmanlı devlet ve hukuk sistemi içerisinde daha rahat hareket edebildiği bir dîvandır. Ayrıca bu dîvan, Dîvân-ı Hümâyûn'un önemini yitirmesiyle en önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü kurul haline dönüşmüştür. Osmanlı padişahlarının zaman zaman çok küçük yaşlarda tahta oturdukları da dikkate alınacak olursa, Osmanlı siyasi iktidarının kimi zaman bizzat veziriazamın elinde olduğunu söylemek çok iddialı bir yaklaşım olarak görülmemelidir. Kaldı ki kimi zaman "vekil-i mutlak"ın devşirme kökenli bir kul olduğu düşünülürse, devşirme sisteminin Osmanlı siyasi iktidarı üzerindeki etkileri daha da belirginleşecektir.

Osmanlı devlet yönetiminde veziriazamın üstün konumu II. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar devam etmiştir. II. Mahmud, veziriazamların devlet teşkilatı içerisindeki nüfuzunu kırarak padişahı yeniden tek güç ve yetki merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Veziriazamın gücünü dengelemeye çalışan Padişah, sivil bir bürokrasi oluşturmak istemiş, bunun için de bir dizi tedbiri uygulamaya koymuştur. Yıllık tayin sisteminin değiştirilmesi, maaşların periyodik bir düzen içerisinde ödenmeye başlanması, müsadere ve siyaseten katl cezalarının devlet memurlarına yönelik olarak uygulamadan kaldırılması, bürokrasiye eleman yetiştirmek için laik nitelikli bazı okulların açılması bu tedbirlerin başlıcalarıdır[48].

Osmanlı yönetimini Batılı anlamda reforme etmeye çalışan II. Mahmud, kabine sistemini ilk uygulayan padişah olmuştur. "Başvekil" unvanını vererek, Avrupa kabine sisteminde olduğu gibi veziriazamları "nazırlıklar" arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlayan bir görevli haline getirmiştir. Ancak "başvekil" unvanı fazla itibar görmemiş, padişahın ölümünden sonra veziriazam veya sadrazam unvanına geri dönülmüştür[49].

---

[48] **Findley, Carter V.** Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire The Sublim Porte 1789-1922, Princeton 1992, s. 144-146; **Findley, Carter V.**, "The Foundition of Ottoman Foreign Ministery, The Beginning of Bureucratic Reform Under Selim III and Mahmud II", International Journal of Middle East Studies (IJMES), vol. I, Cambridge 1970, s. 411-412; **Findley, Carter V.**, Civil Officaldom, s. 142; **Akyılmaz,** Diplomasi, s. 162-164.

[49] **Cin/Akyılmaz,** Hukuk Tarihi, s. 137-138.

CamScanner ile tarandı

Veziriazamların Osmanlı devlet yönetimi içerisindeki nitelikleri, kul sistemi dışında, erken dönemden Tanzimat'a kadar çok büyük değişikler göstermemiştir. Erken Osmanlı siyasi iktidarında, köklü Türk ailelerinden gelen kişilerin veziriazamlık makamında oturması, özellikle Fatih döneminde siyasi iktidarın sahibi olan padişahın gücünü sınırlayıcı bir etken olarak görülmüştür. Çandarlı Halil Paşa'nın etkisiyle tahtı yeniden babasına devretmek zorunda kalan Fatih, veziriazamın iktidar içerisindeki gücünü kırabilmek için, veziriazamları devşirme kullardan atama geleneğini başlatmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu uygulama, padişahın iktidarını olağanüstü kuvvetlendirici bir etki yapmıştır. İktidarı merkezî ve bölünmez, paylaşılmaz bir güç haline dönüştürmek için veziriazamlar kullardan seçilmiş, kendilerine "mutlak vekâlet" verilmekle birlikte bu kulların hayat garantileri olmamıştır. Bir bakıma; "mutlak vekâlet" yetkisi, padişahın elinde olan yaşama haklarıyla dengelenmiştir.

SONUÇ

Tarihe ilişkin bilimsel endişe taşıyan çalışmalarda temel kural, geçmişte yaşanmış olayları veya tarihe mal olmuş kişi ve kurumları incelerken ya da değerlendirirken, söz konusu olay, kişi ve kurumların ait oldukları dönemin şartlarını göz önünde tutmaktır. Osmanlı uygulamasında devşirme kul sistemi ve bu sistemin meşruiyetini veziriazamlık makamı ile incelemeye çalıştığımız kısa makalemizde bu kurala uymaya gayret edilmiştir.

Verilen bilgiler ışığında Osmanlı devşirme-kul sisteminin kendine özgü bir karakter sergilediği görülmektedir. Sistemin sadece askeri kaygılar için değil, sivil bürokratik yapılanma için de uygulanması, çok kültürlülük bağlamında dikkate değer bir durumdur. Çok uluslu imparatorluğun ana unsuru (Müslüman Türkler) yanında diğer tebaaya da belli kapıların açılması, barış içinde bir arada yaşamanın iyi bir örneği olarak kabul edilebilir. Ancak uygulamanın esasını gayrimüslim tebaadan (Hıristiyanlardan) devşirilmiş çocukların oluşturması, tarihî ve hukukî perspektifle tartışılıp değerlendirilmesi gereken bir konu olmuştur.

Osmanlı kul sistemi, başlangıçta İslam hukukunun da benimsediği "savaş esirlerinden devşirme" şeklinde uygulanmıştır. Zamanla gayrimüslim tebaadan da devşirme yoluna gidilmiş ve fakat sistem II. Mehmed döneminde rafine bir uygulama halini almıştır. II. Mehmed'in egemenliğin tek ve paylaşılmazlığına ilişkin net tavrı, sistemin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Soylu ve köklü Türkmen ailelerinin siyasi iktidar üzerindeki etkileri, eski Türk devlet geleneğinin önemli bir yansıması olarak klasik Osmanlı siyasi iktidarı üzerinde de görülmüştür. Bu geleneğin olumsuz yönlerini iyi hesap-

CamScanner ile tarandı

lamış bir imparator olarak Fatih, "dünya devleti" ve "dünya iktidarı" olma arzusunu "iktidarın paylaşılmazlığı" prensibi ile desteklemeye çalışmıştır. İktidar üzerinde etkili olabilen ve bu etkilerini de meşru bir zemine (Türk devlet geleneği) oturtmuş olan soylu Türkmen elit, bölünmez ve paylaşılmaz egemenliğin önünde bir engel olarak görülmüştür. Bu önemli gücün etkilerini en aza indirebilmenin bir yolu da devşirme kul sistemidir. Sultan, varlık nedenlerini bizzat kendisinin oluşturduğu devşirme bürokrasiyi kurumsallaştırmış ve tebaanın özellikle ana unsuru üzerinde etkili olabilecek bir hüviyet kazandırmıştır. Söz konusu hüviyetin pozitif alanı siyasi iktidarın "vekil-i mutlak"ı olmaktır. Sınırı ise "mukadderatı sultanın iki dudağı arasından çıkacak söze bağlı olan kul" olmaktır.

Çalışmada ortaya konulan veriler ışığında, Osmanlı devşirme kul sisteminin meşruiyet zemininin bir ayağını "iktidarın bölünmezliği ve paylaşılmazlığı prensibi"nin oluşturduğu söylenebilir. Uygulama, İslam-Osmanlı hukuku çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, bir gayrimüslim İslam'a geçmesi için zorlanamaz. Kaldı ki zimmet anlaşmasının temelinde de bu esas yatmaktadır. Fakat "hukukî olanın her zaman meşru olduğu" gibi bir tezi ileri sürebilmek, en azından Osmanlı kul sistemi çerçevesinde pek mümkün görünmemektedir. Çünkü uygulamada kimi zaman gayrimüslim ailelerin çocuklarını kendi rızalarıyla bu sisteme teslim ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla sistemin meşruiyet zemininin oluşumunda tebaanın rızası da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı veziriazamının özellikle devletin kurumlaştığı ve en güçlü olduğu dönemlerde zaman zaman devşirme kullardan atanması, dünya devleti olma iddiası taşıyan bir imparatorluğun belki de en önemli uygulamalarından biri olarak kabul edilebilir. Uygulama, çok ırklı, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir imparatorlukta, devletin kurucu ana unsuru dışındaki tebaanın dahi siyasi iktidarın zirvesine çıkabileceğini göstermiştir.

CamScanner ile tarandı